משקולת זכוכית מהתקופה הפאטימית מבית שאן (אכסניית הנוער)

אליאס ח׳מיס

משקולת זכוכית שעליה כתובת נתגלתה בחלק הצפוני של מבנה III, בבור שנחשף סמוך לפני השטח (שטח B, לוקוס 509, סל 1019; ר׳ שיאון, כרך זה: תכנית 5). היא תוארכה לתקופה הפאטימית על סמך שם החח׳ליף המוזכר בכתובת.

המשקולת (איור 1)

המשקולת עגולה, מזכוכית בצבע ירוק־דבש. מידותיה 3.3 ס״מ קוטר, 0.6 ס״מ עובי, ומשקלה 8.5 גרם. המשקולת מוחתמת בחותם עגול, ובו שלוש שורות כתובות בכתב כופי מרובע:

الإمام الظاهر	האמאם אל־ט׳אהר
لإعزاز دين الله	לאעזאז דין אללא
أمير المؤمنين	אמיר המאמינים

משקולות זכוכית דומות מימי אל־ט׳אהר, הנושאות את אותה כתובת, פורסמו בעבר (Petrie 1926: Pl. XVII:433–449; Launois 1959: Nos. 66–69; Balog 1973: Pls. VII:177–178; VIII:225, 228; IX:232–233, 235.2; X:238.2, 238.4, 241.1–241.3; Novák 1997: No. 25; Morton 1998: Pl. 48c; Noujaim Le Garrec 2004: Nos. 140–145, 147). המשקולת השתמרה במצב מצוין ומשקלה שווה במדויק לשני דינרי זהב. משקל הדינר, שערכו 4.25 גרם, נקבע על ידי החליף האומיי עבד אל־מלכ בן מארוואן בסוף המאה הז׳ לסה״נ. השימוש בדינר במשקל זה נמשך, ללא שינוי, בתקופה הפאטימית ואף מאוחר לה. משקולות זכוכית מהתקופה הפאטימית נעשו מפיסות זכוכית קטנות שהוטבעו בחותמות ברזל במצרים (לטכניקה שבה נעשו משקולות הזכוכית, ר׳ Matson 1948). על המשקולות נכתבו בדרך כלל השמות והתארים של החליפים הפאטימים בדומה להופעתם על מטבעות הזהב. משקולות הזכוכית הפאטימיות נחלקות לשתי קבוצות: משקולות דינר ודירהם (Balog 1973:183). למשקולות הדינר שלושה ערכים: שני דינרים (8.50 גרם), דינר אחד (4.25 גרם), ורבע דינר (1.12 גרם). לעומתן, למשקולות הדירהם חמישה ערכים: שני דירהם (5.95 גרם), דירהם אחד (2.97 גרם), חצי דירהם (1.44 גרם), רבע דירהם (0.66 גרם) ושמינית דירהם (0.33 גרם).

0 1

איור 1. משקולת זכוכית.

לדעת בלוג, בתקופה הפאטימית שימשו דיסקים מזכוכית אסימונים או מטבעות, שהחליפו את מטבעות הנחושת שיצאו מכלל שימוש (Balog 1971–1972). הצעה זו מסבירה את כמות הדיסקים מתקופה זו (Balog 1981). לעומתו, סובר בייטס שהדיסקים מזכוכית שימשו משקולות, ששקלו בהן מטבעות של דינרי הזהב הפאטימיים, שרבים מהם נמצאו קטועים (Bates 1981). מורטון מצדד בסברה שהדיסקים שימשו לשקילת מטבעות, וכי הם שקלו בדיוק כמשקל עריכי המטבעות. הוא מצטט את אל־מוקדסי, שכתב בתחילת התקופה הפאטמית, כי השימוש במשקולות זכוכית שעליהן הוטבעו שמות החליפים היה שכיח בימיו (Morton 1998:104). מתוך כאלפיים משקולות זכוכית (Balog 1973:181) נמצא ש־73% מתוארכים לאל־חאכם (744 משקולות), אל־ט׳אהר (377 משקולות) ואל־מסתנצר (722 משקולות); יותר ממחצית המשקולות הנושאות את השם אל־ט׳אהר הן מסדרת דינר אחד.

התואר אמאם, המוזכר בשורה הראשונה של הכתובת, אומץ על ידי החח׳ליפים הפאטימים, והופיע תמיד לפני שמם הפרטי. הפאטימים,

הקרויים על שם פאטמה בת הנביא מוחמד, הם שיעים ממוצא ערבי־סורי. עבידאללה, שייסד את השושלת הפאטימית (דור שביעי לג׳עפר אל־צאדק), הוכרז בשנת 910 לסה״נ בקירוואן אמאם וח׳ליף של העולם המוסלמי. במהלך המאה הי׳ צברו הפאטימים כוח רב והתפשטו בצפון אפריקה. בשנת 969 לסה״נ, בימי הח׳ליף הרביעי אל־מעז, הם כבשו את מצרים, ופחות משנה לאחר מכן — את ארץ־ישראל, שבה החזיקו עד הכיבוש הצלבני בשנת 1099 לסה״נ (גיל תשמ״ג:275–280).

הח׳ליף אל־ט׳אהר, המוזכר בכתובת, הוא האמאם השביעי בשושלת הפאטימית. הוא שלט בשנים 411–427 להג׳רה/1021–1036 לסה״נ, בין שני החליפים הפאטימים החשובים: אל־חאכם ואל־מסתנצר. הוא עלה לשלטון בגיל 16 לאחר היעלמות אביו, אל־חאכם. בשנים 1023–1025 סבלה מצרים מבצורת קשה ובעקבותיה באו רעב, מחלות ואנרכיה. בשנות השלטון המוקדמות שלו החלו הבדווים למרוד בשלטון הפאטימי בסוריה ובארץ ישראל. בשנים 418–419 להג׳רה/1028–1029 לסה״נ כרת אל־ט׳אהר ברית עם הקיסר הביזנטי קונסטנטין השלישי, ובה, בין היתר, ניתן אישור לבנייה מחודשת של כנסיית הקבר, שעמדה בחורבנה בעקבות הרס שאביו גרם לה ולכנסיות אחרות. בסוף שלטונו התחזקה השליטה הפאטימית בסוריה ובארץ ישראל. בשנים 421–424 להג׳רה/1030–1033 לסה״נ, חיזק אל־ט׳אהר את חומות ירושלים ושיפץ את כיפת הסלע ומסגד אל־אקצא שניזוקו ברעידת אדמה עזה שפקדה את הארץ.

הפניות

גיל מ׳ תשמ״ג. **ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634–1099)**. תל אביב.

שיאון ע׳ כרך זה. שרידי מבנים ו׳אחוזת קבר׳ מהתקופות הביזנטית עד הממלוכית בבית שאן (אכסניית הנוער).

Balog P. 1971–1972. The Fāṭimid Glass Jeton. *Annali Istituto Italiano di Numismatica* 18–19:175–264.

Balog P. 1973. The Fāṭimid Glass Jeton. *Annali Istituto Italiano di Numismatica* 20:121–212.

Balog P. 1981. Fāṭimid Glass Jetons: Token Currency or Coin-Weights? *JESHO* 24:93–109.

Bates M.L. 1981. The Function of the Fāṭimid and Ayyūbid Glass Weights. *JESHO* 24:63–92.

Launois A. 1959. *Estampilles et poids musulmans en verre du Cabinet des Médailles* (Art islamique 4). Cairo.

Matson F.R. 1948. The Manufacture of the Eighth-Century Egyptian Glass Weights and Stamps. In G.C. Miles. *Early Arabic Weights and Stamps* (Numismatic Notes and Monographs 111). New York. Pp. 31–69.

Morton A.H. 1998. Glass Coin Weights. In A. Contadini. *Fatimid Art at the Victoria and Albert Museum.* London. Pp. 104–108.

Novák V. 1997. Fāṭimid and Post-Fāṭimid Glass Jetons in the National Museum, Prague. *NC* 157:89–132.

Noujaim-Le Garrec S. 2004. *Estampilles, dénéraux, poids forts et autres disques en verre* (Musée du Louvre). Paris.

Petrie W.M.F. 1926. *Glass Stamps and Weights Illustrated from the Egyptian Collection in University College, London*. London.

A FATIMID-PERIOD GLASS WEIGHT FROM BET SHE'AN (YOUTH HOSTEL)

ELIAS KHAMIS
(PP. 147–148)

A Fatimid disk weight was found in the northern part of Building III (Fig. 1). It is made of honey-green colored glass, stamped by a three-line die that reads:

The Imām aẓ-Ẓāhir	الإمام الظاهر
l'I'zāz dīn Allāh	لإعزاز دين الله
Amīr al-Mu'minīn	أمير المؤمنين

This type of aẓ-Ẓāhir's weight, stamped with three lines, is found in many collections. Similar glass weights are known mainly from Egypt, but have also been found in archaeological excavations in Syria and Palestine. It weighs 8.5 g, precisely equivalent to two dinars. Some scholars have suggested that these are glass jetons, used as coins. A more widely accepted suggestion is that these are simply *dinar* and *dirham* weights.

Under the reign of aẓ-Ẓāhir, the seventh Fāṭīmid Imām, the Fāṭīmids regained their hold over Palestine. During aẓ-Ẓāhir's reign, the Church of the Holy Sepulchre was rebuilt, following the damage caused during the reign of his father, al-Ḥākim. He also rebuilt the walls of Jerusalem and renovated the Dome of the Rock and the al-Aqṣā Mosque, and refurbished both with new, colorful wall mosaics.

CAPTION TO ILLUSTRATION

Fig. 1. Glass weight.